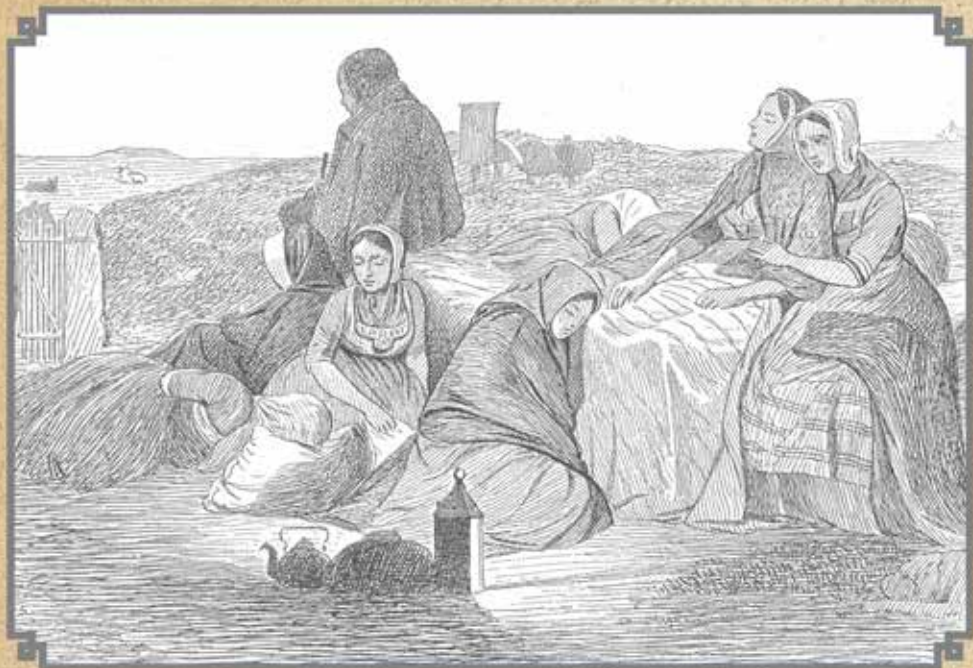

Skildring av heliga källor

Återutgivning av text från 1899

En gratis publikation från
e-boksbiblioteket.se

Heliga källor

– Återutgivning av text från 1899

av Edvard Hammarstedt

Redaktör Mikael Jägerbrand

ISBN 978-91-7757-253-4

Copyright © 2016 Mikael Jägerbrand / Virvelvind Förlag, Lysekil.
Den här e-boken ges ut av E-boksbiblioteket Förlag (imprint)

Mer info: www.e-boksbiblioteket.se

Förord

Runt om i hela Sverige finns det vattenkällor som folk vallfärdat till i hundratals eller till och med tusentals år.

Många har enligt folktron förmågan att hela, andra är betraktade som heliga.

De hundratals källorna runt om i landet är lika mystiska i dag som 1899 när den här kartläggningen skrevs.

Det enda vi med säkerhet vet är att de fortfarande än i dag flödar av friskt vatten och att de för bara för några decennier sedan fungerade som samlingsplatser för bad, fester och mystiska ritualer.

I den här e-boken får du läsa om flera av de mest kända källorna och hur man till och med under författarens egen tid faktiskt vallfärdade till många av dem.

De flesta av de källor som nämns finns i trakten av Stockholm och finns fortfarande kvar för den som vill besöka dem, även om de fester som nämns inte hålls där i dag.

Vi har valt att ge ut den här boken eftersom de traditioner som var levande ända in på 1800-talet annars riskerar att bli bortglömda.

Heliga källor – Text från 1899

Den här texten publicerades ursprungligen år 1899 i tidskriften "Vår Jord" med rubriken "Heliga källor". Texten publicerades under signaturen "E. H-dt" som användes av folklivsforskaren Edvard Hammarstedt (1861–1939).

Hvarje stockholmsbo torde känna till Ugglevikskällan, dit man förr allmänt om aftonen före trefaldighetsdag vandrade ut för att dricka af vattnet och samtidigt roa sig i vårgrönskan. Enligt C. Lundins och A. Strindbergs bok om »Gamla Stockholm» ligger källan i en nejd, som »otvifvelaktigt är gammal odlingsbygd, brukad långt före Stockholms uppkomst». Där i grannskapet låg påtagligen också den i medeltidshandlingar omnämnda Unnaröra by. Källan har således efter allt att döma sen en forntid varit använd, och högst sannolikt är, att hon äfven sedan en forntid, ja redan före kristendomens införande varit betraktad som helig. Stockholm äger eller väl rättare har ägt i sin närhet andra dylika gamla offerkällor. Så t. ex. finnes en vid Landsnora kvarn i Danderyds socken, och ej osannolikt synes, att äfven den under slutet af förra och början af detta århundrade så gouterade Djurgårdsbrunn leder sin härkomst från en dylik.

Helighållandet af floder och källor är ett vida i världen sedan uråldriga tider förekommande folkdrag. Behöfva vi erinra om, att Nilen sedan årtusenden före vår tidräkning var en af fornegypterna dyrkad flod? Särskildt anträffas dock denna religionsföreteelse hos de ariska folken, den genom den jämförande språkforskningen tydligt bestämda folkgrupp, till hvilken såväl vi nordbor och de flesta europeiska folk som äfven perser och hinduer höra. För de gamla perserna var hvarje förorening af ett rinnande vatten ett brott mot gudomen. Bad i floder eller källor förekommo af denna anledning ej hos dem; ja, man gick så långt, att byggandet af broar ansågs vara en himmelen behaglig gärning af det skäl, att därigenom det med vadan- det förbundna förorenandet af vattnet undveks.

Annorlunda ter sig emellertid föreställningen om vattnets helgd hos andra ariska folk, och det är ej vattnets friska renhet i och för sig, utan vattnets renande och uppfriskande egenskap, som hos dem, sedd äfven i sinnebildlig mening, blir hufvudsak. Bad, tvagningar och öfvergjutningar spela därför hos dem äfven inom religionens område en viktig roll. Så är förhållandet redan hos persernas grannar, hinduerna, för hvilka framför alla andra vatten Ganges är en högst helig flod, till hvilken man vallfärdar ända från Indiens sydspets — en väglängd föga kortare än mellan Stockholm och Rom.

Hos de gamla grekerna och romarna stodo floder och källor i helgd, och man finner, att de plägade förrätta offer invid källor, att sådana funnos i närheten af templen, och att de stundom voro helgade vissa namngifna gudomligheter. Så fanns t. ex. invid det urgamla templet i Delfi en källa, och redan Herodotos omnämner en sådan, helgad solguden Apollo. Vända vi oss nu till de germanska folken, vilja vi här träffande Tyskland anföra en intressant anteckning. Den ita-

lienske skalden Francesco Petrarca omtalar, hurusom år 1330 i Köln på midsommaraftonen hundratals kvinnor och ungmör samlade sig vid Rhein. De voro iklädda långa hvita dräkter och kransade med välluktande örter. Så snart solen gått ned, tvådde dessa hvitklädda skaror under frammumlandet af för antecknaren oförstådda formler sina bara armar och händer i floden. Den anförde författaren förklarar, att denna sed var uråldrig och att man trodde den förekomma all sjukdom under det följande året. Då han anser dylika midsommartvagningar främmande för sitt eget folk, visar han emellertid, såsom framgår af andra om ock senare anteckningar, sin okunnighet om hemlandets seder.

Vid dyrkan af vatten ärade man företrädesvis de platser där det lifvet vederkvickande och underhållande elementet framvällde ur jordens sköte. Åtminstone var detta fallet här i Norden. Äfven här funnos källor vid templen eller i de heliga offerlunderna. Så låg t. ex. en sådan vid gudatemplet i Uppsala, i hvilken man uppgifves hafva offrat människor. Ännu på 1600-talet fanns nära Gamla Uppsala vid Fyrisåns strand en tydligen af gammalt helig källa, kallad Älfvablotskällan. Såsom namnet tydligt angifver, har man i henne en gång offrat åt alferna eller älfvorna, naturens personliggjorda krafter och måhända äfven de aflidnas andar. Vårt land är för öfrigt i de mellersta och södra landskapen rikt på källor, som af allmogen ännu in på senaste tid betraktats med fornärfd vördnad och till hvilka man vid vissa bemärkelsedagar vandrar för att, såsom det heter, »dricka hälsa» och ofta äfven två sig eller bada samt samtidigt offra till vattnets naturmakt en slant eller några knappnålar eller något annat obetydligt metallföremål, dock ej af järn eller stål. Någon gång utgjordes offergårderna, då det gällde barn, af dettas linne eller för att anföras en

tidning från 1760 »den allra uslaste slarfva, som barnet ägt». Den hvilken gjorde sig skyldig att från en offerkälla, likasom från en annan offerplats såsom sten eller träd, bortföra något, erhöll dens sjukdom, som ditlagt föremålet.

En stor del af vårt lands offerkällor bära helt enkla lokalnamm, såsom t. ex. den omnämnda Ugglevikskällan vid Stockholm, den berömda Svinngarns källa nära Enköping m. fl. Andra äro åter uppkallade efter helgon, såsom t. ex. Sankt Olofs källa i Skåne, Sankt Eriks källa i Uppsala, tvänne Mariakällor i Västergötland, Sankta Cecilias (Sisselas) källa i Småland m. fl. Men slutligen finnas ock flere, hvilka i likhet med den omtalade Älfvablotskällan ännu genom sina namn, äfven om ett »helig» eller »sankt» blifvit förefogadt, tydligt röja sitt hedniska skaplygne. Sådana äro Tyrns källa, uppkallad efter guden Tyr eller Ty, vid säteriet Grafby i Östergötland, Helge Tors källa i Skatelöfs socken i Småland, och dit torde ock bära räknas Sankta Ingemos (Fröjas?) källa i Dala socken i Västergötland.

Ej alltid besutto, trodde man, dessa heliga källor samma underbara kraft, utan detta inträffade endast vid vissa tidpunkter på året. Sådana voro företrädesvis tiderna för vinter- och sommarsolståndet, vid hvilka enligt svensk och germansk folketro alla källors vatten var öfvernaturligt verksamt — »förvandladt till vin» såsom folksägerna uttrycka det. Emellertid blef det tiden omkring sommarsolståndet som i detta hänseende längst och intill vår tid bibehöll sitt anseende, och man förlade i regel, troligen därvid följande kyrkans anvisning källhögtiden till natten före midsommardagen, Johannes döparens dag. Så blef förhållandet företrädesvis i södra Sverige samt i Danmark och äfven i Tyskland. I mellersta Sverige förlade man däremot i regel besöken vid de heliga källorna till trefaldighetsaftonen. Någon

gång, såsom vid den omnämnda Torskällan i Småland, var åter natten före Kristi himmelfärdsdag, den så kallade helga torsdag, högtid, och från de af svenskar bebodda delarna af Estland förtäljes, att man där vid heliga källor plär offra hvilken torsdagskväll som hälst. Det är att märka att åskgudens dag under förkristen tid i Europa varit en hednisk helgdag, och det är mycket troligt, att äfven de dansar, som vid källorna höllos, men hvilka särskildt där större städer lågo i närheten ofta urartade till hvarjehanda oordningar, hafva sin första rot i hedniska bruk.

På åtminstone vissa orter har man vid källhögtiderna ock sjungit kväden, hvilka stundom haft en karaktär af besvärjelseformler. Vid Helge Tors källa sjöngs ännu under 1600-talet följande visa:

*Tore lät vattnet springa af grund —
God makt hade han.
Det botade en blindan i samma stund.
Det heliga namn.*

Mera kristet skaplygne röjer följande vid Sankt Ingemos källa i slutet af 1600-talet antecknade sång, hvilken äfven yppar en del vid källan fordom förekommande ceremonier, hvarför den i hela sin längd må här anföras:

*För den skull jag är kommen hit
att söka hjälp med största flit
vid denna lund och hälsobrunn,
som mången gör sund.*

*Dess heliga vatten jag dricker in,
så ock bestryker skadan min.
Med knäfall för sankte Ingemos tjäll
gör jag min bön i denna kväll,*

*och hoppas på de heligas nåd,
hvilken visst hjälpen kommer ifrån.
tre resor rundtom går jag kring;
mitt lilla offer i denna ring*

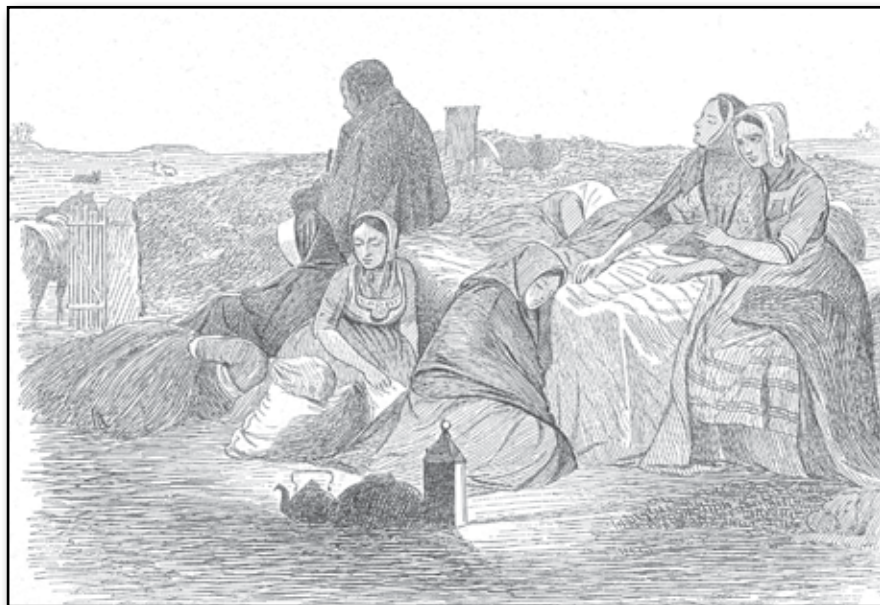
*nedlägger jag tacknemelig
och beder, de låta behaga sig,
min sorg att lindra dag från dag,
min lust att komma i förra lag.*

Man skulle af det föregående möjligen frestas att draga den slutsatsen, att källkulten härleder sig från kännedom om vissa vattens verkligen hälsobringande naturliga egenskaper. Det är dock alldeles otvifvelaktigt, att detta förhållande först vida senare och i andra hand bidragit. Såsom första orsak måste betraktas den underbara härkomst man tillskref allt vatten samt dettas vederkvickande, lifsväckande och lifsunderhållande egenskap i allmänhet, i hvilken man såg en gudomlig gåfva. Ur denna föreställning framväxte redan under Nordens hednatid flera myter, bland andra den om den underjordiska lifs- och visdomsbrunnen, och under medeltiden sagan om föryngringsbrunnen, hvilkens vatten gjorde aftynande åldringar åter unga och kraftfulla. Den katolska kyrkan, hvilken med sina underbara anpassningsförmåga i allmänhet på detta håll lyckats nästan out-

redbart sammansmälta de hedniska åsikterna och bruken med kristna föreställningar, upptog äfven med stor förkärlek, därvid stödjande sig på uttalanden i nya testamentet, myten om lifs- och föryngringskällan såsom en tilltalande sinnebild af sig själf och af Frälsaren.

Till sist må några ord här bifogas om den såsom illustration till denna uppsats efter den danske målaren Sonnes tafla återgifna bilden. Denna framställer sjuklingar, som midsommarnatten vaka vid Sankta Helenas ryktbara källa vid Tidsvilde i Danmark. Att sluta af namnet Tidsvilde har äfven denna källa liksom den här förut nämnda Tyrskällan varit helgad den urgermanska himmelsguden Ty. Man kan, när man betraktar konstnärens rörande bild, näppeligen undgå att erinra sig Johannesevangeliets berättelse om de sjuke vid Betesda, hvilka med trons tålamod bidade, att ängeln skulle nedstiga och försätta vattnet i rörelse, då en hvar som först nedsteg däri, blef helbräddad, hvad sjukdom han än hade.

E. H-dt.

Sjuka vid S:ta Helenas källa. Efter en tafla af danska målaren J. V. Sonne.

Viktiga ord och personer

E. H-dt.

Pseudonym för svenske folklivsforskaren Nils Edvard Hammarstedt [1861–1939]. Hammarstedt var framför allt verksam vid Nordiska museet i Stockholm. Var en pionjär inom folklivsforskningen om svenska folkseder.

Goutera.

Äldre ord som betyder ”uppskatta” eller ”gilla”.

Herodotos.

[484 f Kr – 420 f Kr] Grekisk historiker. Han är mest berömd för boken ”Historia” där han beskriver stora delar av den då kända världen, bland annat Norden.

Lundin, Claës.

[1825–1908] Svensk journalist och författare. Arbetade på flera stora svenska tidningar, bland annat Aftonbladet, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och Ny Illustrerad Tidning. Skrev ett stort antal romaner och böcker, bland annat Sveriges första science fiction-bok ”Oxygen och Aromasia” (1878). Är i dag mest känd för sina många skildringar av Stockholm.

Petrarca, Francesco.

[1304–1374] Italiensk poet och författare. Är en av de mest inflytelserika personerna inom italiensk litteratur och skapade en typ av sonetter som användes över hela Europa. Var en av de första som klättrade i berg för nöjes skull. Är mest känd för verket ”Canzoniere”.

Sonne, Jørgen Valentin.

[1801–1890] Dansk konstnär. Var en av landets främsta målare. Sonne var framför allt känd för tavlor med motiv från danskt folkliv och dansk natur. Han gjorde också flera uppmärksammade skildringar av krig och stora slag. Några av hans mest kända verk är murfrisen på Thorvaldsens museum i Köpenhamn (1848), ”De sjuka vid Sankta Helenas grav” (1847), ”Rytterkampen ved Århus den 31 maj 1849” (1853) och ”Dybbøl Skanse” (1871).

Strindberg, August.

[1849–1912] Svensk konstnär och författare. Var under större delen av sin karriär en av landets mest kända dramatiker och författare. Slog igenom år 1879 med romanen ”Röda rummet”. Är internationellt berömd för pjäser som ”Fröken Julie” och ”Fadren”.

Fler böcker: E-boksforlaget.se

Om du gillar e-böcker om historia så kommer du att gilla utbudet hos E-boksforlaget.se

Det här förlaget är specialiserat på utgivning av äldre texter om arkeologi, resor och biografier.

Alla titlarna går att hitta hos de flesta e-bokhandlare, i iTunes samt på många bibliotek.

Här är några exempel på titlar:

Klassiska deckare

- "Sherlock Holmes: »Gloria Scott»"
- "Sherlock Holmes: Beryllkronan"
- "Sherlock Holmes: De fem apelsinkärnorna"
- "Sherlock Holmes: De rödhårigas förening"
- "Sherlock Holmes: Den avhuggna tummen"
- "Sherlock Holmes: Den blå karbunkeln"
- "Sherlock Holmes: Den försvunna brudgummen"
- "Sherlock Holmes: Den försvunna kapplöpningshästen"
- "Sherlock Holmes: Blodbokarna."
- "Sherlock Holmes: Det spräckliga bandet."
- "Sherlock Holmes: Den grekiske tolken"
- "Sherlock Holmes: Musgraves ritual"
- "Sherlock Holmes: Det gula ansiktet"
- "Sherlock Holmes: Det hemlighetsfulla mordet vid skogssjön"
- "Sherlock Holmes: Den hemlighetsfulle patienten"
- "Sherlock Holmes: Börsmäklarens biträde"
- "Sherlock Holmes: En skandal i Böhmen"
- "Sherlock Holmes: Krymplingen"
- "Sherlock Holmes: Lorden och hans rika amerikanska brud"
- "Sherlock Holmes: Mordet i Reigate"
- "Sherlock Holmes: Tiggaren med den kluvna läppen"

Arkeologi

- "Solgudens yxa och Tors hammare"

- (1899)
- "Hällristningarnas ålder" (1869)
- "Feniciska kolonier i Skandinavien" (1875)
- "Hällristningar på Kinnekulle" (1892)
- "Forntidens perioder" (1892)
- "Hur gamla är hällristningarna?" (1869)
- "Bohusläns bygdeborgar" (1909)
- "Bohuslänska hällristningar" (1879)
- "Fynden i Troja" (1878)
- "Förbindelse mellan Skandinavien och vestra Europa före Kristi födelse" (1889)
- "Svear och götar under folkvandringstiden" (1905)
- "Husaby kyrka" (1899)
- "Hällristningarna i Järrestad" (1881)
- "Nordens fartyg från hednatiden" (1872)
- "Anmärkningar rörande figurteckningar från forntiden" (1842)
- "Grafkistor af klufna och urhålkade stockar" (1894)
- "Den svenske solguden och den svenske Tyr" (1906)
- "Skånska fornminnen" (1853)
- "Ölands fornminnen" (1874)
- "Tors hammare" (1872)
- "Våra fornminnen – vad de lära oss" (1916)
- "Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden" (1901)
- "Förstörda fornminnen i Bohuslän år 1924"

Djur & natur

- "Svenska djur i folktron" (1898)

- "Skäggets historia" (1893)
- "Kattens kulturhistoria" (1882)
- "Djurens sömn" (1889)
- "Katten i forntida Egypten" (1889)
- "Ett dygn på månen år 1870"
- "Orkidéernas historia" (1894)
- "Blomsterspråket" (1888)
- "Sveriges hundraser" (1880)
- "Guide till biskötsel" (1885)

Kulturhistoria

- "Midvinterns solfest" (1894)
- "Julen på 1870-talet – Skildringar och illustrationer i svenska tidskrifter"
- "Om julens härkomst" (1899)
- "Julen i Skåne på 1820-talet"
- "Nyaste och tillförlitligaste Drömboken" (1918)
- "1870-talets bästa tips för frisyr och utseende"
- "Lyxens historia" (1870)
- "Gaffelns historia" (1889)
- "Kanalbyggen på planeten Mars" (1888)
- "Vårt solsystem" (1878)

Resor

- "Ett besök i Venedig år 1878"
- "Strandgatan i Visby år 1879"
- "Resa på Dalslands kanal år 1877"
- "Nyköpings slott" (1877)
- "Ett besök i Marstrand år 1882"
- "Min resa i Blekinge och Kalmar år 1854"
- "Resor med luftballong år 1873"

- "Runlejonet i Venedig" (1871)
- "En utflykt på Mälaren år 1871"
- "Skildring af Vestergötland år 1882"
- "Kalmar slotts historia" (1880)
- "Ett besök i Södertälje år 1881"
- "En färd på Donau år 1882"
- "Ringmuren i Visby" (1874)
- "Fredrikstens fästning och Karl XII" (1879)
- "Petras helgedomar" (1921)
- "Ett besök i Boxholm år 1885"
- "Skildring av Riseberga klosterruiner" (1874)
- "Borgholms slottsruin" (1878)
- "Rundtur i södra Frankrike år 1880"
- "Ett besök på Djurgården sommaren 1868"
- "Sigtunas tidiga historia" (1872)
- "Helgeandskyrkan i Visby" (1878)
- "Norrköpings historia" (1871)
- "Ett besök i Waxholm år 1870"
- "Vadstena slott" (1875)
- "Skildring av Island" (1870)
- "Besök på Gripsholms slott år 1895"
- "Ett besök i Rom år 1870"
- "Besök på Helgoland år 1874"
- "Guide till Uppsala år 1875"
- "Kyrkoruinen S:t Katarina i Visby" (1877)
- "Gripsholms slott" (1877)
- "Ett besök i Strängnäs år 1874"
- "Ett besök i Visby år 1906"
- "Bohus fästning" (1869)
- "En resa på Rhen år 1866"
- "Ett besök i Ystad år 1872"

Svensk geografi

- "Märkliga orter i Sverige" (1883)
- "Skildring av Värmland år 1882"
- "Skildring av Dalälven år 1876"
- "Skildring av Ångermanland 1882"
- "Skildring av Bohuslän år 1882"
- "Skildring av Dalsland år 1882"
- "Skildring av Närke år 1882"
- "Skildring av Öland år 1882"
- "Skildring av Stockholm år 1882"
- "Skildring av Västmanland år 1882"
- "Skildring av Härjedalen år 1882"
- "Skildring av Gästrikland år 1882"
- "Skildring av Jämtland år 1882"
- "Skildring av Göteborg år 1882"
- "Skildring av Halland år 1882"
- "Skildring av Blekinge år 1882"
- "Skildring av Gotland år 1882"
- "Skildring av Södermanland år 1882"
- "Skildring av Östergötland år 1882"

Vikingar

- "Vikingatidens Lund och Birka" (1909)
- "Jomsvikingarnas saga" (1888)
- "Fyndet av vikingaskeppet i Gokstad år 1880"
- "Hervars och Hedreks saga" (1888)
- "Carl Larssons Uppsala-tempel" (1908)
- "Sagan om Ragnar Lodbrok och hans söner" (1880)
- "Sverige och vikingafärderna västerut" (1924)